

МРНТИ 16.21.25

А.А.Баймурзина

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
PhD докторант

ТІЛДІК СӘЙКЕСТІЛІКТІҢ ҚАЛЫПТАСУЫНДАҒЫ АНА ТІЛІНІҢ РӨЛІ

Аннотация. Мақалада тілдік сәйкестілік ұғымның мәні, оның қазіргі көптілді және қостілді тілдік жағдаяттар кезіндегі маңызы туралы сөз болады. Тілдік сәйкестіліктің шетелдік және отандық ғалымдардың еңбектеріндегі негізгі сипаттарына шолу жасай отырып, оның жеке адам мен тұтас қоғам немесе этнос үшін маңыздылығы айтылады. Тілдік сәйкестілігін анықтауда жеке адамның таңдауында ана тілі және екінші, үшінші тілдер тұратыны белгілі. Жұмыста ана тілінің нақты анықтамасын тілтанушы ғалымдардың берген тұжырымдарымен негіздей отырып, оның билингвизм және полилингвизм жағдайында сақталуы, өз деңгейінде дамуы талданады. Сонымен бірге аталған мәселені зерттеу барысында қала тұрғындары арасында жүргізілген әлеуметтік сауалнама нәтижелері де көрсетілген.

Тірек сөздер: тілдік сәйкестілік, ана тілі, әлеуметтік лингвистика, қостілділік, көптілділік

А.А.Баймурзина

Казакский национальный университет им. аль-Фараби
PhD докторант

РОЛЬ РОДНОГО ЯЗЫКА В ФОРМИРОВАНИИ ЯЗЫКОВОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

Аннотация. В статье рассматривается значение понятия языковой идентичности, её роль в современных многоязычных и двуязычных ситуациях. Анализируя основные черты языковой идентичности в трудах зарубежных и отечественных ученых, автор подчеркивает её значимость для личности и общества в целом или этноса. Как известно, при определении языковой идентичности выбор человека стоит между родным языком, а также вторым и третьим языками. В работе анализируется его сохранение в условиях билингвизма и полилингвизма, развитие на собственном уровне; обосновывается четкое определение родного языка на основе выводов ученых-языковедов. Кроме того, в ходе изучения данного вопроса были представлены результаты социологического опроса среди населения города.

Ключевые слова: языковая идентичность, родной язык, социальная лингвистика, двуязычие, полиязычие

A.A.Baimurzina

Al-Farabi Kazakh National University
PhD student

THE ROLE OF MOTHER TONGUE IN THE ESTABLISHMENT OF LANGUAGE IDENTITY

Annotation. The article examines the meaning of the concept of language identity and its role in modern multilingual and bilingual situations. Analyzing the main features of linguistic identity in the works of foreign and domestic scientists, the author emphasizes its significance for the individual and society as a whole or the ethnic group. As it is known, when determining a person's linguistic identity, the choice is between the native language, as well as the second and third languages. The paper analyzes its preservation in the conditions of bilingualism and polylinguism, its development at its own level, a clear definition of the native language is justified on the basis of the conclusions of linguists. In addition, during the study of this issue, the results of a sociological survey among the city population were presented.

Key words: language identity, native language, social linguistics, bilingualism, multilingualism.

Тіл – әлеуметтік құбылыс. Осы тұрғыдан алғанда оның негізгі мақсаты адамзат қоғамының қажеттіліктеріне қызмет ету және әртүрлі әлеуметтік топ мүшелері арасындағы вербалды қарым-қатынасты қамтамасыз ету болып табылады. Сондықтан да тілді оны тудыратын, дамытатын, сол тілде сөйлейтін, өзгертетін, келешекке жеткізетін – адамнан, яғни қоғам мүшелерінен бөліп қарау мүмкін емес. Тіл қоғам дамуымен бірге дамып, екшеліп, әлеуметтік, саяси, мәдени, діни, т.б. ахуалдарға байланысты өзгерістерге ұшырап отырады. Тілдің ұлттың қалыптасуындағы негізгі факторлардың бірі екендігі ең алдымен тілдің қоғамдық қатынастардың дамуына әсерін айғақтайды. Бұл, бір жағынан, оның пайда болуының қажетті шарты, екінші жағынан, осы процестің нәтижесі.

Соңғы жылдардағы әлеуметтік зерттеулерде ағылшынның «identity», «identification» сөздерінен шыққан *тілдік сәйкестілік* ұғымы кеңінен қолданылып жүр. Зерттеулерге қарағанда, бұл ұғым алғашында психологиялық феномен ретінде қалыптасып, кейіннен саяси, әлеуметтік, сипат ала бастағаны байқалады. Психология ғылымына *identification*, яғни *сәйкестендіру* терминін алғаш енгізіп, дамытқан австриялық психоаналитик Зигмунд Фрейд болатын [1]. Кейін бұл термин тек психоаналитикада ғана емес, ғылым мен қоғамның барлық саласында белсенді қолданысқа ие болып, мағыналық жағынан кеңейе түсті. Фрейдтің зерттеулерінде сәйкестендіру бейсаналық процесс ретінде түсінілді, оның барысында субъект өзін қызығушылықтарына қарай басқа индивидпен теңестіреді. «Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігінде «сәйкестілікке» мынадай анықтама берілген: «Сәйкестілік (ағалшынша *identity*) – 1. мемлекетке, этносқа, тілге, мәдениетке, дінге, жеке тұлғаға, жынысқа (гендер), кәсіпке, топқа қатысты екендігін жеке адамның өзінің сезінуі, өзін-өзі теңестіруі [2,204].

Сәйкестілік қатып қалған қағида емес, ол белгілі бір уақыт аралығында адамның мүмкіндіктеріне, туа біткен қабілеттері мен гендік қасиеттеріне, жеке қызығушылықтарына, сондай-ақ тарихи, саяси оқиғаларға байланысты өзгеріп, ауысып отырады (мұндай құбылыстарды кейде «маригиналды сәйкестілік» деп те атайды [3]). Бұған мысал ретінде бұрынғы КСРО азаматының одақ ыдырағаннан кейін Қазақстан азаматы болуы немесе христиан дінін ұстанып жүрген адамның мұсылман дініне өтуі сияқты жағдаяттарды келтіруге болады. Бейсаналы процесс болғандықтан адам кейде өзінің сәйкестілігін сөзбен айтып жеткізе алмауы да мүмкін. Адам қоғамның ең негізгі бөлшегі болғандықтан, ол басқалармен достық, туысқандық, махаббат сияқты эмоционалды, абстрактілі белгілерімен де, ұлт, тіл, кәсіп, мәдениет сияқты нақты белгілерімен де біріге алады.

Осы анықтамалардан тіл мен сәйкестіліктің бір-бірімен байланысы, олардың бір-біріне тигізетін әсері туралы түсінік қалыптастыруға болады. Тіл жеке тұлғаның сәйкестілігін жүзеге асыратын критерийлердің біріне жатады. Жалпы тіл білімінде *language identity* терминімен аталып жүрген бұл ұғым сөздіктерде «жеке адамның өзін белгілі бір тілге қатыстылығы жағынан сезінуі (өзін-өзі теңестіруі, бірдейлестіруі) деп түсіндіріледі [2, 291].

Тіл коммуникативтік қызметтен бөлек, таза әлеуметтік құбылыс ретінде сәйкестендіруші қызметті де қоса атқарады. Шетелдік ғалымдар бұл қызметті айырушы, біріктіруші, индекстеуші, т.б. терминдермен атап жүр. А.А.Назарова тілдің айырушылық және біріктірушілік қызметтерін былайша түсіндіреді: «Язык как средство общения может выполнять две социальные функции – интегрирующую и дифференцирующую. Интегрирующую функцию язык выполняет тогда, когда он используется как язык межнационального и мирового общения. Язык, который не используется для общения между народами, выполняет дифференцирующую функцию» [4,76]. Тілдің 12 түрлі қызметін жіктеп көрсеткен орыс ғалымы А.К.Киклевич индекстеушілік қызмет тіл иесінің әлеуметтік мәртебесін білдіретінін айта келіп, оған мынадай анықтама береді: «Индексальная функция (в терминологии английской социолингвистики) состоит в идентификации личности отправителя сообщения или же, чаще, его принадлежности к определенной социальной группе. Р.Т.Белл пишет, что индексальная информация «сообщает о социальном статусе говорящего и помогает обрисовать его отношение к себе и к другим, и определить роль, которую он сам отводит себе как участник интеракции» [5,7].

Жеке адамның тілдік сәйкестілігі бір тілге немесе бірнеше тілге де қатысты болуы мүмкін. Бұл адамның тұлғалық дамуымен бірге өмір бойы жүріп отыратын процесс. Тілдік сәйкестілікті таңдау барысында кез келген адамның алдында ана тілі және өзге тілдер тұрады. Біртүлді ортада, біртүлді мемлекетте туып-өскен адамның тілдік сәйкестілігі басқа елге қоныс аударғанда өзгеріске ұшырайды. Ана тіліне деген қарым-қатынас балалық шақта қалыптасады. Бір тілді ортада ана тілі бала мәдени әдет-ғұрыптар мен нормаларды меңгеретін, ақпарат алатын және басқа адамдармен қарым-қатынас жасайтын жалғыз тіл болып табылады. Ал екі тілді ортада өскен адам тілдік сәйкестілікті таңдау барысында біраз қиыншылықтарға ұшырайды. Қазақстанда халық орыстілділер мен қазақтілділер болып екіге бөлінеді. Қазақтілді ортада өскен бала белгілі бір қажеттіліктерге орай орыстілді ортаға ауысқанда (немесе керісінше) орыс тілін үйренуге тура келеді. Қазақстанда мемлекеттік тіл қазақ тілі болғанымен, халықтың орыс тіліне деген көзқарасы оң екені байқалады, себебі көпшілік ортада, қоғамдық көлікте, ауруханаларда, банктерде, т.б. орындарда халықтың басым бөлігі орыс тілінде қызмет алады, мемлекеттік тілде сөйлеуді талап етпейді.

Қазақстанда негізінен қазақ және орыс тілдері қарым-қатынас тілі ретінде қызмет етеді, қоғамның кейбір салаларында (ғылым, туризм, мемлекеттік басқару, бизнес, т.б.) ағылшын тілі қолданылады. Сәйкесінше елімізде тек қазақ тілінде, тек орыс тілінде, екі тілде де, үш тілде де сөйлейтін азаматтар бар. Төмендегі кестеде «Innovation Research» маркетинг және әлеуметтік зерттеу агенттігі анықтаған Алматы қаласының тұрғындарының тілдік сәйкестілік деңгейі көрсетілген.

Тілді меңгеру деңгейі	Қазақша	Орысша	Ағылшынша	Үш тілде
Жеткілікті және жан-жақты қорытынды ойлар, мысалдар келтіре отырып, күрделі тақырыптарға толықтай сөйлесе аламын, бірнеше адамен еркін пікірсайыс құра аламын.	33,5	57,8	1,5	1

Дайындықсыз жалпы, кәсіби тақырыптарға сөйлесе аламын, өз ойымды жеткізе аламын, бірақ бірнеше адаммен пікірсайыс жүргізе алмаймын.	17,9	16,6	4,8	2,8
Жалпы, кәсіби тақырыптарға сөйлесе аламын, бірақ жекелеген сөздер мен сөйлемдерді қайталап сұрауыма тура келеді.	10,7	9,7	6,3	6,3
Өзім жайлы, жұмыс орным, мекенжайым туралы айтып бере аламын, өзіме таныс тақырыптар бойынша қысқа сұрақтар қоя аламын және осы сияқты сұрақтарға жауап бере аламын.	19,1	13,2	24,4	24
Мүлдем білмеймін	18,7	2,7	63,0	65,8

Қазіргі әлем көпмәдениетті және көптілді болып табылады. Осындай кеңістікте халықтардың қалыпты, қақтығыссыз өмір сүруінің басты шарттарының бірі – тіл үйрену, өйткені бір адам қоғамның басқа мүшелерімен үнемі қарым-қатынаста болатыны сияқты, бір этнос өкілдерінің де екінші этнос өкілдерімен өзара байланыссыз өмір сүруін елестету қиын. Басқа халықпен, топпен, оның өкілдерімен қарым-қатынас жасау үшін, ең алдымен, оның тілін білу керек.

Сол себепті көптілді ортада өмір сүретін тұлға үшін бір тілді ғана меңгеру аздық етеді. Ғалымдар бір адамның бірнеше тілді үйренуі тілдік кедергілерді жоюдың және күрделі ұлтаралық қатынастарды реттеудің бірден-бір көзі екенін айтады. Сондықтан қоғамда және ғылымда билингвизм, полилингвизм, мультилингвизм, т.б. түсініктер қалыптаса бастады. Адамдардың қарым-қатынасын жүзеге асыратын тілдер меңгерілу дәрежесіне және атқаратын рөліне қарай түрліше аталады. Мысалы: ана тілі, негізгі тіл, аралас тіл, жасанды тіл, арнаулы тіл, екінші дәрежелі тіл және т.б.

Ана тілі – әлеуметтік лингвистика мен этнологияның маңызды ұғымдарының бірі. Басқа да ғылыми түсініктер сияқты, «ана тілі» ұғымы да анықтамасы мен критерийлері жағынан ғалымдардың қарама-қайшы пікірлеріне толы. Тілді «ана тілі» ретінде анықтайтын критерийлерге әдетте мыналар жатады:

1) меңгерілу тәртібі мен түрі (ана тілі әдетте бірінші және табиғи жолмен, арнайы оқытусыз меңгеріледі, ана тілінде сөйлейтін ата-ана арқылы беріледі);

2) меңгерілу сапасы, ана тілі – жеке адамның негізгі ойлау қызметін жүзеге асыратын тілі (ана тілі – тұлғаның ең жақсы меңгерген тілі);

3) қолданылу аясының кеңдігі (ана тілі үшін ең көп қолданылады);

4) тілмен ішкі эмоционалды байланыстың болуы немесе болмауы (ана тілі арқылы адамның аялық білімі, тілдің кумулятивтік қызметі айқын көрінеді, сонымен бірге ол тілде поэзия және т.б. шығармашылық туындылар оңай әрі әсерлі қабылданады) және т.б.

Қазақ тіл білімінде ана тілі категориясын әлеуметтік лингвистика тұрғысынан алғаш қарастырған ғалым Б.Хасанұлы «Ана тілі – ата мұра» еңбегінде оның лингвистикалық, психологиялық, педагогикалық, тарихи-этникалық белгілерін толық сипаттай отырып, тілді ең алдымен этникалық категория деп таниды: «Ұлттың басты белгісі – тіл, тіл иесі – ұлт. Егер тілді адамдардың өзара қарым-қатынас құралы десек, ана тілі – ұлтшілік әлеуметтік қарым-қатынасты қамтамасыз ететін ұлттық қатынас құралы» [7,65].

Сондай-ақ, ана тілін анықтайтын тағы бір маңызды тұжырым бойынша, ана тілі жеке адамның ойлау тілі болып табылады. Яғни адам ол тілде тікелей және мидың қосымша іс-әрекеттерін пайдаланбай-ақ еш қиындықсыз ойланады, өзінің ішкі ойын ауызша және жазбаша формада оңай және табиғи түрде жеткізе алады. Оған

басқа тілдерге қарағанда осы тілде ойлау және сөйлеу жеңіл әрі үйреншікті болады. Ана тілінің ми мен оның ойлау қызметімен тікелей байланыстылығын дәлелдейтін фактілер әлі де анықталып жатыр. 2015 жылы Канаданың Макгилл университетінің психологтар мен нейрофизиологтар тобы бала өмірінің алғашқы екі жылында белгілі бір тілдік ортада болуы оның жүйке жүйесіне мәңгі әсер ететінін анықтаған. Тәжірибе нәтижесі адам бала кезінде өз ана тілінде сөйлеп, кейін басқа тілдік ортаға түсуінің кесірінен оны ұмытқан болса да, ана тілін қайта еске түсіру мүмкіндігі бар екенін көрсетеді. Яғни өз ана тілін ұмытқан адам ол тілдегі цитаталарды қайта естігенде оның миының фонологиялық қызметі сол тілде сөйлеушілердікімен тең түскен.

Тіл – тек әлеуметтік құбылыс емес, сонымен бірге ол этникалық, ұлттық белгі. Кез-келген ұлттық (ана) тіл сол халықтың барлық рухани құндылықтарын, оның менталитетін, дүниетанымын, көзқарасын, адамгершілік мұраттарын, салт-дәстүрлері мен наным-сенімдерін және т.б. бай тәжірибесін көрсетеді. Ана тілі этнопсихологиямен, этнофилософиямен, халықтың этнодидактикасымен, ұлттық болмысымен, мәдениетімен тығыз байланысты. Әрбір ұлттық тіл ол тілде сөйлеушілердің көп немесе аз екендігіне қарамастан, бірегей әрі ерекше.

Алайда көптілділік жағдайында барлық тіл өз деңгейінде дами алмайды. Кеңес үкіметі кезеңінде одақ құрамындағы көптеген халықтардың тілдерінің қолданылу аясы тарылып, тек отбасында, тұрмыста, этносішілік коммуникацияда ғана қолданылатын жағдайға жеткені белгілі. Қазақ тілінің де өрісі тарылып, қала қазақтары орыс тілінде сөйлеп, орыс тіліндегі мектептер мен балабақшаларды таңдады. Кейін тіл заңының қабылдануымен және мемлекет тарапынан жасалған басқа да шаралардың арқасында бұл жағдай біраз оңалып, қазақ тілін қайта жаңғыра бастады.

Алайда алып мегаполистерде орыс тілінің ықпалы әлі де болса жоғары екені байқалады. Халық қоғамдық орындарда, көпшілік ортада мемлекеттік тілдің қолданылуын талап ете бермейді, басым бөлігі орыс тілінде еш қиындықсыз ақпарат алмаса береді. Тіпті бұл құбылыс өзге этнос өкілдерінің орыс тілін ана тілі ретінде таңдауына әкелген. Мәселен, Алматы қаласындағы тілдік ахуалды зерттеу мақсатында жүргізілген әлеуметтік сауалнаманың алғашқы сұрағы «қай тілді ана тілі ретінде санайтындығы» туралы болды. Сауалнама нәтижесі бойынша, сауалнамаға қатысқан барлық қазақтар қазақ тілін ана тілім деп санайды, орыс тілін барлық орыс респонденттері ана тілі ретінде есептейді. Басқа ұлт өкілдерінен тұратын алматылықтардың 2,8%-ы орыс тілін ана тілі ретінде қабылдайды, 1%-ы қазақ тілін есептейді, ал қалған 96,2%-ы өздерінің ұлттық тілдерін ана тілі ретінде қабылдайды. Осының алдындағы зерттеулерді жүргізу барысында қазақтардың 0,6%-ы ана тілі ретінде орыс тілін көрсеткені анықталған болатын.

Тұрғындардың тілдік сәйкестілігін таңдау барысында ана тілін ауыстыруы немесе оны ұмытуы ғылыми-методикалық тұрғыдан да, әлеуметтік тұрғыдан да ойландырарлық жайт. Бұл, әрине, еліміздегі қостілділік жағдайынан келіп туындайтын мәселе екені белгілі. Қостілділік те – әлеуметтік құбылыс, ол қоғам мүшелерінің әртүрлі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін туындайды. Ана тілінің негізінде дамыған қостілділік пен көптілділіктің жеке адам үшін де, тұтас этнос үшін де берері мол. Алайда, ана тілінің жоғалуына, оның ұмытылуына әкеліп соғатын қостілділік әрқашан зиянды. Қазақстан сияқты көпұлтты мемлекетке керегі – ана тілін сақтауға, дамытуға, сол арқылы әр халықтың өзіндік ұлттық құндылықтарын қорғауға септігі тиетін қостілділік. Мұндай тілдік жағдай барысында жеке адамның өз ана тілін сақтай білуі оның өзінің ғана емес, тұтас бір ұлттың ары қарай өмір сүруіне, тарих сахнасынан жойылып кетпеуіне қосылған үлесі деп қараған жөн.

Sun / сан/ Шам, КүнАЧ, солнЦЕ

Берікбай Сағындықұлы өзінің дәрістерінде ай сөзінің этимологиясын келтіреді. Араб тілінде «**қамар**», орыс тілінде «**луна**», қазақ тілінде «**ай**».

«**Қамар**» сөзі араб тілінде «**ай**» сөзін білдіреді. «**Қамар**» сөзін түбіртектерге бөлетін болсақ **қам+ар**, сонымен қатар дыбыстық сәйкестіктер бойынша **к~к, а~е** варианттары шығады. Логикаға сүйене отырып, «**кем**» сөзі шығатынын көреміз. «ар» түбіртегі «бір заттың тұрғандығын білдіреді». Яғни, мынадай формула шығады **қам~кем**. Бұл жерде «қамар» сөзінің уәжі кеміген бір заттың тұрғандығын білдіреді. Аспандағы кеміген айды білдіріп тұрғанын түсінуге болады. Орыс тіліндегі «луна» сөзінің этимологиясы да қызық. «Луна» сөзінің алдына «то»- түбіртегін қоссақ, «толуна» сөзі шығады. Бұдан қазақ тіліндегі «толғанай» сөзі шығады. Яғни, «луна» сөзі аспандағы айдың толған кезі бойынша аталып тұр.

Академик Н.Я.Март «**Яфет теориясы**» [4], В. М. Иллич-Свитыч «**Нострат теориясы**» [5] арқылы әлем тілдерінің туыстастығын дәлелдеуге тырысқан. Пайдаланған әдістері мен тәсілдерінің сәтсіздігіне байланысты олар күткен нәтижеге қол жеткізе алмады.

Түпкі тілді анықтау үшін түптүркі тілінің категориялық бегілерін анықтап алған жөн, яғни бағзы заман тілінің фонетикалық, фонетика-фонологиялық, морфемалық, морфонологиялық құрамы және жорамал тілдің лексикалық және синтаксистік белгілерін қайта **қалпына келтіру (реконструкциялау)** арқылы жалпы тілдік деңгейде құрылымдық иерархия мен жүйелік дәрежелерін анықтау қажет.

Түпқазық (түптүркі) түбірін реконструкция жасау үшін қазақ тілі материалдарына қоса 81 тілдің (кейбірі диалекті деп те саналады, даулы мәселе), 100-ден астам өлі түркі алтай тілдерінің тілдерін салыстыру қажет, компоненттік әдіс барысында математика-логика арқылы этимологиялық талдау жасау керек. Сонымен бірге 2-3 ғасырлық түркологияда (кең мағынада алтаистикада) сан буын түркітанушылардың қажырлы еңбегімен түзілген этимологиялық және тарихи-салыстырмалы сөздіктердегі бір буынды түбірлерді де айқындап, этимондардың семасын ажыратып, жоғарыда сөз болған, түркі тілдерінің бір түбірлі/ бір буынды сөздерінің қорына (банк) енгізу қажет.

Түптүркілік архетипті қайт келтіру жолындағы атақты түркологтар (Э.Севорьян, А.М. Щербак, т.б.) ұсынған бағыттардың бүгінге қолдауын таппай отырғаны белгілі. Ал бұл тығырықтан шығудың бір-ақ жолы бар – ол түпқазақ түбірін қалпына келтірудің *жаңа әдістемесін, тұтас бағытын* ойлап табу. Бұған дейінгі көрнекті түркітанушылар бұл мәселені бір жақты шешіп келсе, яғни бірі тек фонетика-фонологиялық жағынан, енді бірі морфонологиялық бағытта зерттесе, ендігі жерде және **архетипті фоно-морфо-семантикалық жағынан реконструкциялау** туралы болып отыр [6, 371].

Қазіргі қазақ тілі – барша түркологтардың бір ауызды пікірінше, «өте жаңа тіл». Ал бірақ олар көбінше «жаңалықтың» өзі «көнелік» екенін ескере бермейді. Біз зерттеу жұмысымыз арқылы үлкен бір жаңа бағытты яки «жаңадан «көнеге» қарай бөлшектеуді, осы тұста, әсіресе, бұған дейін көп айтыла бермеген мағыналық (семантика) дәрежедегі «көнеліктерді» сөз етуге үлкен орын бермекпіз.

Олай болса, қазіргі тіл ғылымы үшін тарихи-салыстырмалы зерттеулердің беретінінен бергені көп болар, бұл бағыттағы зерттеулердің бүгінгі күні талаптарына қатысты өзектілігі, әсіресе қазақ тіл білімі үшін қажеттілігі қаншалықты деген сауалдарға жауап іздегенде, мынадай жайттарға тоқталып кеткен орынды.

Ең алдымен тарихи-салыстырмалы бағыттағы зерттеулер бүгінгі күні әлемдік тіл ғылымында **моногенез және ностра тілдері теориялары** аясында қайта жаңғырып, өзектілігі артып отырғанын айту керек [7].

Моногенез теориясы бойынша әлем тілдерінің барлық макротоптарының ата-тілдері *жалпыадамзатқа ортақ бір ата-тілден* тараған деген болжам ұсынады. Қазақ тілі білімінде бұндай көзқарасты профессор Б. Сағындықұлының гипотезасымен байланыстырсақ болады. Соңғы жылдары бұл ұстанымның қарсыластарынан гөрі жақтастарының пікірлері дәлелді шығып отыр. Мұны ностра тілдері сияқты үлкен тілдің макротоптардың ата-тілдері адамзатқа ортақ ата-тілдерін табу әрекеттерінің, негізінен, болжалды болса да жемісті нәтижелері қуаттайды. Мәселен, ностра тілдері теориясы бойынша (лағын тілінен *noster; nostra – біздікі* дегенді білдіреді) **үндіеуропа, картвель, семит-хамит, орал, алтай (түркі, моңғол, тұңғыс-манчжур, корей, дравид** тідік макротоптардың бір ата-тілден тарағаны көрсетіліп, осындай басқа да топтардың ортақ ата-тілдері айналып келгенде жалпыадамзаттық ата-тілден бастау алады деген болжам айтылады.

Ностра тілдері бойынша аталған *тілдік топтардың салыстырмалы сөздігін* құрастыру алғаш қадамын жасаған ғалым **В.М. Иллич-Свитычтың** еңбектері бүгінде жалғасын тауып келеді [8, 341]. Қазіргі кезде лингвистикалық компаративистика тарихи білімдер жүйесінің бір бөлігін құрап, көне және ежелгі заман тарихының жазуы болмаған және жазуға дейінгі кезеңдерді зерттеуде этногенез, этникалық байланыстар туралы ақпараттар алатын, сондай-ақ реконструкцияланатын тілдік жүйелердің кезіндегі тұтынушыларының өмір сүру ортасы мен мәдени ерекшеліктері туралы сенімді дереккөздердің біріне айналып отыр.

Бұнымен қатар тарихи-салыстырмалы тіл білімінің бір тармағы ретіндегі ностра тіл білімі Жер лингвогенезінің картинасын, әлем тілдерінің ортақ топтастыруын жасауда зор мүмкінді беретін ғылым саласына айналып отыр.

Сөз түбір формасында бұрын негізінен оның фонетикалық және морфологиялық келбеті басты белгі болып келсе, енді мағына да, яғни түрлі деңгейдегі семалар да сөз (түбір), түбіртек тарихына жарығын түсіреді. «Мағына өзгергіш, ол сөз дамуының арғы дәуіріне куә бола алмайды» деген қағиданың ескіргендігін қазақ тілі материалдарының өзі жоққа шығара алады.

Жалпыадамзаттық ата-тілдің өзін қайта құрау үшін **3000 сөз** жеткілікті деп көрсетеді профессор Б. Сағындықұлы. Бір түбірлі түптүбір, түбіртектердің корпусын жасап біткен кезде – семантика ең алдыңғы қатарға шықпағанмен, архетипті қалыптастыруда фонетикалық және морфологиялық өзгеріс, құбылыстардан кем рөл атқармайды.

Бүгінгі тарихи мофология жетістіктері туралы түркітанудың көптеген даулы мәселелерін шешуде. Ал тарихи фонетика туралы бұлай деп айта алмас едік. Тарихи фонетика жекелеген кейбір заңдылықтарға, сұрақтарға жауап бергенімен, түпқазық түбірін реконструкциялауда мағыналық өзгерістерді еске алмаса, ойдағыдай нәтижеге қол жеткізбейді. Мәселен, «ақыл», «ой», «ойлау» мағынасында түптүркі тілінде **aŋ* синкретті түлғасы пайдаланылғаны даусыз. Бірақ түркологтар осы мағынада оның **es*, **uq* формалары болғанын айтады. Және бір қызығы осы 3 форма да қазіргі қазақ тілінде ұшырасады. Сонда бұлардың архетипі қайсы? Әлде олар әр түрлі сөз (морфема) ма? Міне, өкінішке орай осындай күрделі сұрақтарға тарихи фонетиканың қазіргі даму дәрежесі жетпей отыр.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Гальченко О. Понятие идентификации в теории З.Фрейда// <https://cyberleninka.ru/article/n/ponyatie-identifikatsii-v-teorii-z-freyda>, 2011. – 10 с.

- [2] Сүлейменова Э.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов. – Астана: Арман-ПВ, 2008. – 392 с.
- [3] Алексеев К.А. Маригинальная идентичность в условиях диаспоры//<https://cyberleninka.ru/article/n/marginalnaya-identichnost-v-usloviyah-diaspory/viewer>.
- [4] Назарова А.А. К вопросу о функциях языка и речи // Гуманитарный вектор. Серия Филология. – 2009, №2. – 5 с.
- [5] Киклевич А.К. Двенадцать функций языка // Мир русского языка. – 2009, №3. – 9 с.
- [6] Алматы қаласындағы тілдік ахуал мәселелері бойынша әлеуметтік зерттеу және мониторинг. Ред.алқасы: Ахетов М.Қ., Қалымбет Б.Ә., Нұрғазина А.Ә., Сақадиева Ж.А., Хасенова Ж.К. – Алматы, 2017.
- [7] Хасанұлы Б. Ана тілі – ата мұра. – Алматы: Жазушы, 1992. – 272 б.